

JERZY JESZKE

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

PROBLEM ZANIKU NIEMIECKICH LEKSEMÓW NA OBSZARZE KASZUBSZCZYZNY ŚRODKOWEJ

Uwagi i refleksje

Uwagi wstępne

Trzeba mieć na uwadze fakt, że kaszubszczyzna jako obszar dialektu słowiańskiego jest istotnym komponentem polskiego obszaru językowego.

Autonomiczne cechy dialektalne w istotny sposób wpływały na procesy językowe kaszubszczyzny i ubogacały leksykalny zasób tego słowiańskiego dialektu. O bogactwie leksykalnym kaszubszczyzny świadczy niezwykle cenne opracowanie o charakterze dokumentacyjnym – rzetelna praca ks. Bernarda Sychty (1967-1976).

Cała kaszubszczyzna, jak zresztą cała Polska, przechodziła przez swe trudne, burzliwe dzieje, wiele niekorzystnych faktów dla swojego rozwoju, także rozwoju języka.

Językoznawca niemiecki A. Senn (1925: 12) był zdania, że w toku germanizacji terenów na wschód od Łaby przestały istnieć takie języki jak kaszubski, połabski i pruski (staropruski). Przypuszczalnie A. Senn (1925: 12) myślał o terenach na zachód od Kaszubszczyzny, które wymiennie nazywane były pomorskie||kaszubskie. Teren *pomorski* odnoszono też do Kaszub w sensie dzisiejszym, jak to czynił np. F. Lorentz (1934) w swoich publikacjach.

Obserwacja, nawet pobieżna, zasobu leksykalnego kaszubszczyzny wskazuje na duży wpływ języka niemieckiego.

Cały obszar kaszubszczyzny od strony lingwistycznej dzieli się na część północną (powiaty pucki i wejherowski), część środkową (powiat kartuski) i część południową (północny zachód powiatu kościerskiego, skraj powiatów bytowskiego i chojnickiego).

Cel i zakres rozważań

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie na podstawie grupy leksemów języka niemieckiego zakresu występowania tych leksemów w kaszubszczyźnie, ich żywotności i wycofywania z języka kaszubskiego wskutek różnych czynników, zwłaszcza w ostatnim okresie.

Przedmiotem obserwacji problemów językowych (leksykalnych) jest obszar Kaszub środkowych, który to teren znam od dzieciństwa.

W niniejszym artykule biorę pod uwagę niemieckie leksemy i ich polskie odpowiedniki występujące w językowej komunikacji mieszkańców terenu Kaszub środkowych, są one bowiem mi znane jako autochtonowi z tego terenu.

Historyczne procesy językowe spowodowały, że na kaszubski substrat nawarstwiły się leksemy niemieckie, też różnego rodzaju kalki językowe, m.in. używanie formy osobowej czasownika na końcu zdania. Wpływ języka niemieckiego był ewidentny na wszystkich poziomach języka kaszubskiego, włącznie z fonologicznym.

Obecna sytuacja językowa wskazuje na istotnie głęboki proces zmian na całym obszarze kaszubszczyzny. Na cały bowiem substrat kaszubski nakłada się język polski, co w terminologii lingwistycznej nazywa się zjawiskiem superstratu. Trzeba zauważyć, że obecnie młode pokolenie Kaszubów w przeważającej mierze nie używa leksemów proweniencji niemieckiej. Są one zastępowane ekwiwalentami języka polskiego.

Do tego językowego procesu zmian przyczyniają się przede wszystkim szkoła, Kościół, media (radio, telewizja) i urzędy (administracja terenowa), w mniejszym stopniu prasa. Tej nowej fali polszczyzny literackiej podlega cały obszar dialektu kaszubskiego.

Czy obecne polskie i kaszubskie nazwy miejscowe w tym procesie utrzymają się jako wymienne i nazwy kaszubskie ustąpią, jest bardzo wątpliwe. Ostatecznie problem jest otwarty. Zjawiska standaryzacji notuje bowiem lingwistyka europejska i światowa.

Względy pragmatyczne przemawiają za tym, by dzieci mówiły językiem polskim; aby miały ułatwiony awans społeczny. Dotyczy to oczywiście rodzin, rodziców znających język polski, a ilość bilingwalnych użytkowników języka na korzyść języka polskiego stale wzrasta.

I na tym tle z punktu widzenia lingwistyki interesujący jest problem występujących w kaszubszczyźnie częściowo przyswojonych i funkcjonujących leksemów niemieckich.

Ograniczam się tu do przykładów pochodzenia niemieckiego z terenu Kaszub środkowych. Na ten złożony problem języka z terenu kaszubszczyzny zwrócił już uwagę niemiecki lingwista F. Lorentz (1934). Jego zdaniem w kaszubskim można wyróżnić 76 odmian językowych, co w obiektywnej ocenie językoznawczej należy zaakceptować.

Poniżej podaję przykłady niemieckich leksemów z terenu wybranego obszaru kaszubszczyzny, które ukazałem już wcześniej (Jeszke 1954). Prezentowane tu leksemy niemieckie są dziś zastępowane w ustnej komunikacji leksemami języka polskiego. Najliczniejszą grupę stanowią rzeczowniki.

Przykłady w porządku alfabetycznym

ancuch – ubranie, garnitur	fyderkastka – piórnik
armbant – bransoletka	fyszmyl – mączka rybna
bakpulwer – proszek do pieczenia	gablê – widelki
bal – piłka	gardinë – firanka
balka – belka	glancdeka – obrus ze sztucznego two- rzywa
bána – kolej, pociąg	głoka – kłosz
bánchhof – dworzec kolejowy	grêf – uchwyt, trzonek
bjys – Bydle ‚przezvisko’	gris – kasza, grysik
blutka – kaszanka	gumlyzunk – klej do łączenia gumy
blicablajter – piorunochron	gypektryger – bagażnik roweru
bolca – boleć	hebama – akuszerka
bórmaszyna – wiertarka	heft – zeszyt
brajdzeszer – (szeroka) młocarnia	hungercharka – grabiarka
bratfána – brytfanna	ibercir – płaszcz zimowy
bratduofen – piec do pieczenia	kánka – dzbanek, konewka
brêle – okulary	kara – taczka
brêmza – hamulec (w wagonie)	keta – łańcuch
bretszanga – pręt	klapra – maszyna do czyszczenia zboża od plew
brifka – listonosz	klywer – koniczyna
bróthleba – bochenek chleba	kłerczy – drewniaki
bula – byk	knyplocha – dziurka od guzika
bérna – żarówka	knöp – chłopiec
centerfuga – wirówka	krëczëf – laska
cigareta – papieros	lyberka – wątrobianka
cfajszar – dwuskibowiec	lëft – powietrze
deka – koc	lenksztanga – kierownica (roweru)
ditrich – wytrych	lochmaszyna – sadzarka
docht – knot	lumpë – szmata
drélka – siewnik	majsel – dłuto
dreszmaszyna – młocarnia stacyjna	milchkana – dzbanek, bańka na mleko
dryszêmel – stółek obrotowy	mantel – płaszcz
fajerabent – fajrant	oberhempt – koszula dzienna
falga – obręcz, felga, wieniec koła	pak – hołota
fatersztul – fotel	pakyt – paczka
ferdunklung – zaciemnienie	pitruch – nafta
fircandzi – szczypce do ognia	platizer – żelazko do prasowania
flëszer – rzeźnik	rajsferszlus – zamek błyskawiczny
fliger – samolot	rozwerk – kierat
fojerwera – straż pożarna	stryflë – pończochy
frajlauf – piasta wolnobiegowa z auto- matycznym hamulcem	szyper – owczarz
fryszték – śniadanie	szachtel – pudło
fuslapa – onucka	

szëfla – łopata (też szufla)	sztrediölce – zapalki
szymel – stółek, taboret	sztrich – kreska
szlauch – dętka	sztrószak – siennik
szleper – ciągnik	sztumel – niedopałek
szlupsztyn – kamień szlifierski, osełka	tasza – torba, torebka
szlyfa – kokarda	tuta – torebka (papierowa)
szlëps – krawat	tint – atrament
sznaps – wódka	ulk – żart
sznara – grzechotka	unterhemt – podkoszulek
sznoder – bezczelny, impertynent	unterlōga – podkładka
sznyfluk – pług odśnieżny	waserwōga – poziomica
szpydziel – lustro	waszpulwer – proszek do prania
szpek – słonina	weker – budzik
szpliter – odłamek	weszëszpint – szafa na bieliznę
szprëca – zastrzyk	wōrszta – kiełbasa
szrupsztök – imadło	wranga – korba
szucblacha – błotnik	wrëk – burak pastewny
sztacheldrót – drut kolczasty	wykwajzer – drogowskaz
sztang – drąg, pręt	zajl – lina
sztepedka – kołdra (pikowana)	zantpapjer – papier piaskowy, napiasko-
sztëpufka – igła do cerowania	wany
sztof – tkanina, materiał	żygyszpón – trociny

Mniej liczną grupę niemieckich leksemów omawianego obszaru kaszubszczyzny stanowią czasowniki, przymiotniki, przysłówki i przyimek, np.:

draszowac – młócić	flot – żwawy, zwinny
federowac – żądać	forsz – dziarski, rezolutny
chalac – przynosić	frech – bezczelny
ladowac – ładować	klam – zdrętwiały, zeszywniały (np. pa-
rajbuowac – trzeć	lec)
sztepuowac – cerować (np. skarpety)	knap – mało, skąpo, niewiele, ledwie
szëkuowac – przygotowywać się	doch – jednak, przecież, owszem
wrëjowac – starać się o rękę	mêt – z

W obszarze Kaszub środkowych występowały leksemety właściwe językowi dolnoniemieckiemu. Podaję tu kilka przykładów tej proveniencji, np.:

brutka – narzeczona	szlëps – krawat
buksë – spodnie	sznëpeldunk – chusteczka do nosa
fliza – płytka, kafelek	szpliter – odłamek, odprysk
flink – zwinny, bystry, szybki	szryk – ukośny, na ukos
flot – wesoly, swobodny	trapë – schody
gbur – rolnik (większy)	wrëk – burak pastewny
szëchta – warstwa	

Uwagi końcowe

Językoznawca niemiecki F. Hinze (1963) w swoich dociekaniach dochodzi do wniosku, że wśród zapożyczeń niemieckich z obszaru kaszubszczyzny przeważają leksemy dolnoniemieckie. Moje obserwacje dialektu kaszubskiego kilku dziesiątków lat prowadzą do przekonania, że stwierdzenia F. Hinze są trochę przesadzone, gdyż znaczna część leksemów niemieckich w kaszubszczyźnie pochodziła ze standardu ogólnoniemieckiego. Ani szkoła, ani Kościół, ani administracja w okresie okupacji hitlerowskiej nie używała języka dolnoniemieckiego (Niederdeutsch, zwane także Plattdeutsch). Język polski w tym czasie był zakazany. Ja w owym czasie podlegałem obowiązkowi szkolnemu. Moi nauczyciele pochodzący z Berlina, Wiednia i Gdańska posługiwali się wyłącznie językiem standardowym, zwanym wówczas Hochdeutsch. Ewidentny był więc wpływ ich języka na wszystkie poziomy języka kaszubskiego (włącznie z poziomem fonologicznym).

Podsumowując zawarte tu uwagi dotyczące leksykalnych wpływów języka niemieckiego na leksykalny system kaszubszczyzny, pragnę podkreślić, że wszystkie leksemy niemieckie pochodzące zarówno z języka dolnoniemieckiego, jak i te ze standardu ogólnoniemieckiego podlegały modelowi fleksji kaszubskiej. Nie były więc całkowicie zintegrowane z gramatycznym systemem języka kaszubskiego. Uległy zatem tylko częściowej adaptacji lingwistycznej wyłącznie w komunikacji oralnej.

Wszystkie wymienione przykłady używane były przez moją generację 80-, 70-latków zamieszkującą zwłaszcza obszar kaszubszczyzny środkowej. Obecne pokolenie ich nie stosuje lub są to rzadkie, wyjątkowe cechy idiolektalne.

Bibliografia

- Hinze F., 1963, *Die deutschen Lehnwörter im Pomoranischen (Kaschubischen)*, Berlin.
Jeszke J., 1964, *Zur Erkundung von Wortinfiltraten im Kaschubischen*, „Roczniki Humanistyczne TN KUL” XII, z. 4 (1954), [Lublin].
Lorentz F., 1934, *Kaszubi, kultura ludowa i język*, Toruń.
Senn A., 1925, *Germanische Lehnwortstudien*, Heidelberg.
Sychta B., 1967-1976, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. I-VII, Wrocław.

JERZY JESZKE

The disappearance of German lexemes in Central Kashubia. Notes and reflections

Abstract

The material basis of the article consists of words of German origin derived from Standard German: 126 nouns and 15 words representing other parts of speech. In addition, the author includes 13 words of Lower German origin. Today, these words are no longer a part of oral communication or are used rarely (idiolectally).

Keywords: lexis, Kashubian, words of German origin.